Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 2, Αρ. 1-2 (1925)

Δελτίον ΧΑΕ 2 (1925), Τεύχη α'-β', Περίοδος Β'. Πανηγυρικόν επί τη τεσσαρακονταετηρίδι της ιδρύσεως της Χ.Α.Ε.

Χριστιανική Άνδρος (Andros sacra), Β'

Δημήτριος Π. ΠΑΣΧΑΛΗΣ

doi: [10.12681/dchae.1296](https://doi.org/10.12681/dchae.1296)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΑΣΧΑΛΗΣ Δ. Π. (2013). Χριστιανική Άνδρος (Andros sacra), Β'. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 2(1-2), 18-43. <https://doi.org/10.12681/dchae.1296>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Χριστιανική Άνδρος (Andros sacra), Β'

Δημήτριος ΠΑΣΧΑΛΗΣ

Δελτίον ΧΑΕ 2 (1925), Τεύχη α'-β', Περίοδος Β'.
Πανηγυρικόν επί τη τεσσαρακονταετηρίδι της ιδρύσεως
της Χ.Α.Ε. • Σελ. 18-43

ΑΘΗΝΑ 1925

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Π. ΠΑΣΧΑΛΗ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΑΝΔΡΟΣ

ANDROS SACRA

Β' (1)

Κρείσσον τὸ κατὰ δύναμιν εἰσενεγκεῖν ἢ τὸ
πᾶν ἐλλείπειν. (*Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου*).

Οἱ πλεῖστοι τῶν ἐν Ἀνδρῶν ναῶν οἱ φέροντες ἵχνη παλαιότητος εἶνε ὠκοδομημένοι κατὰ τὸν σεμνὸν βυζαντιακὸν ρυθμὸν, παρέχοντες πολὺ τὸ περικαλλὲς τὴν ὄψιν καὶ τὸ εὐπρεπὲς τὴν διάταξιν. Πολλοὶ δὲ τούτων φέρουσιν ἐπὶ τοῦ ὑπερθύρου τῆς ἔξωθεν θύρας ἀναγελυμμένην λίαν εὐτέχνως ἐπὶ λευκῆς μαρμαρίνης πλακὸς τὴν εἰκόνα τοῦ Ἀγίου, εἰς ὃν εἶνε ἀφιερωμένοι, ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲ ἀνάγλυφον καὶ τὸν δικέφαλον αἰετὸν, τὸ ἔμβλημα, ὅπερ οἱ Κομνηνοὶ καὶ ἰδίως οἱ Παλαιολόγοι καθιέρωσαν εἰς τὰ αὐτοκρατορικά των οἰκόσημα. Ὁ δικέφαλος αἰετὸς ἀπαντᾷται συχνότατα ἀναγελυμμένος καὶ εἰς τὰ ὑπέρθυρα τῶν ἀρχοντικῶν πύργων τῆς νήσου, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ ἐπὶ τάφων, σχεδὸν δὲ πάντοτε ἐν τῷ μεσονάφ τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς νήσου ναῶν. Μέγας ἀνάγλυφος δικέφαλος αἰετός, περιέργου παραστάσεως, σφύζεται ἐντετειχισμένος εἰς τὸ ὑπέρθυρον τῆς κατὰ τὴν συνοικίαν Καμάρας τῆς πόλεως Ἀνδρου παλαιᾶς οἰκίας τοῦ δικηγόρου Ἡρακλέους Δ. Πασχάλη.

(1) Τὸ πρῶτον μέρος ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ *Δελτίῳ τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας* τοῦ παρελθόντος ἔτους, σελ. 1—50.

Ὡσαύτως ἐν παρεκκλησίῳ ἐν Ἀποικίῳ, ὅπερ ἦτο ποτὲ εὐκτήριος οἶκος τοῦ κατεδαφισθέντος σήμερον πύργου τοῦ Μιχαήλ Καΐρη, σφάζεται δικέφαλος ἀετός ἐν τρισὶ διαφόροις παραστάσεσι.

Ἀνάγλυφοι παραστάσεις δικεφάλου ἀετοῦ μετὰ πολλῆς τῆς δεξιότηχίας εἰργασμένοι σφύζονται καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν *Παλατιανήν* τοῦ Κάτω Κάστρου, εἰς τὴν ἐκκλησίαν *Σάριζαν* τῶν Ἀποικίων, εἰς τὸν *Ταξιάρχην* τῆς Μεσαρίας καὶ τὴν παρακειμένην *Παναγίαν τοῦ Καμπάνη*, εἰς τὴν *Παναγίαν Κούμουλον* τῶν Μαινῆτων καὶ εἰς ἄλλας τινὰς ἐκκλησίας. Ἐν τῇ οἰκίᾳ δὲ τοῦ Θεοφίλου Καΐρη ἐπεδείχθη ἡμῖν μέγα ἐκ βαμβακεροῦ ὑφάσματος κάλυμμα κλίνης, εἰς τὸ μέσον τοῦ ὁποίου, καθὼς καὶ εἰς τὰ τέσσαρα ἄκρα, ὑπάρχουσι συνυφασμένοι λίαν τεχνήντως δικέφαλοι ἀετοί. Τὸ κάλυμμα τοῦτο παλαιότατον εἶνε προδήλως Βυζαντινῶν χρόνων. Ἄλλ' ἐὰν σφάζεται μέχρι σήμερον ἀγνοοῦμεν.

Οὗτω ὁ δικέφαλος ἀετός, ἀφοῦ ἐξημάτισε τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑλληνικῆς ἡμῶν αὐτοκρατορίας τὸ ὑπερήφανον ἔμβλημα, ὑπῆρξεν ἔπειτα κατὰ τοὺς μακροὺς αἰῶνας τῆς σιδηρᾶς δουλείας ὡς ἀνάμνησις ἱερὰ καὶ πόθος ἀκοίμητος ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως, ὥς τις πολικὸς ἐν τῷ ζόφῳ ἀστήρ, πρὸς ὃν ἐλπίζον ἠτένιζε τὸ ἔθνος (1).

(1) Βλ. περὶ δικεφάλου ἀετοῦ Ducange, De imperatorum Constantinopolitanorum, seu de inferioris ævi, vel imperii, uti vocant, numismatibus dissertatio. Ἐδημοσιεύθη ἐν τέλει τοῦ Glossarium mediæ et infimæ Latinitatis, τ. Ζ', σ. 145 κ. ἐ. τῆς ἐν Παρισίοις τῷ 1850 παρὰ Didot ἐκδόσεως.—*Ἰω. Καρυοφύλλη Βυζαντίου*, Ἑρμηνεῖα τοῦ δικεφάλου ἀετοῦ ἐν Μοισίᾳ (βλ. *Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως*, Ἑλληνικά κείμενα, 7).—J. Gatterer, De origine aquilæ imperialis ἐν ταῖς Commentationes Societatis Gottingensis, τ. Ι', σ. 241 κ. ἐ.—A. Longprier, ἐν τῇ Revue Archéologique, ἔτ. 1845, σ. 81 κ. ἐ.—*Γ. Χρυσοβέργη*, ὁ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ δεσποτικὸς θρόνος μετὰ τοῦ ἄμβωνος. Ἀθήνησι, 1861, σ. 43—50.—*Σπυρ. Κ. Σακελλαροπούλου*, Περὶ τοῦ δικεφάλου ἀετοῦ. Περιοδ. «Ἑστία», τ. ΙΣ' (1888), σ. 525 κ. ἐ.—*Κ. Σαράφη Πιτζιπιού*, Ἑλληνικὸς αὐτοκρατορικὸς στόλος. Ἐν Ἀθήναις, 1897, σ. 107 κ. ἐ. (Τὰ γραφόμενα κατὰ τὸ πλεῖστον ἀμάκρτυρα).—*Σπυρ. Π. Λάμπρου*, Ὁ δικέφαλος ἀετός τοῦ Βυζαντίου. Ἐν «Νέφ Ἑλληνομνήμονι», τ. 5' (1909), σ. 433—473.—*Νίκου Α. Βέη*, Zum Thema der Darstellung des zweiköpfigen Alders bei den Byzantinern ἐν τῷ Repertorium für Kunstwissenschaft, τ. XXXV (Berlin), σ. 321—330.—*Ἀγγελ. Καψαμπέλη*, Ὁ δικέφαλος ἀετός. *Ἀθήναι*, 1909.—J. P. Kirsch, L'aigle sur les monuments figurés de l'antiquité chrétienne, 1913.—*Ι. Ν. Σβορώνου*, Πῶς ἐγεννήθη καὶ τί σημαίνει ὁ δικέφαλος ἀετός τοῦ Βυζαντίου. Ἐν Ἀθήναις, 1914.

Πλὴν τῶν ἀναγλύφων εἰκόνων τῶν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν ὑπερθύρων τῶν ναῶν ὑπάρχουσιν ὡσαύτως ἐν Ἀνδρῶ εἰκόνες ἀνάγλυφοι ἐπὶ μαρμάρων καὶ ἐν ἄλλαις μὲν τισὶ νεωτέραις ἐκκλησίαις, ἀλλ' ἐκ παλαιότερας χρήσεως εἰλημμένοι, ἰδιαίτατα δὲ ἐντὸς ναῶν ἐκ τῶν ἐν τοῖς μοναστηρίοις ὑπαρχόντων. Εἶνε δὲ ταῦτα πολλοῦ λόγου ἄξια ὅχι μόνον διὰ τὴν δεξιотεχνίαν μεθ' ἧς εἶνε εἰργασμένα, ἀλλὰ διότι εἶνε σπανιώτατα καθ' ὅλου ἐν τῇ Ἀνατολῇ τὰ μαρμάρινα μνημεῖα τῆς Χριστιανικῆς τέχνης καὶ ἐν γένει τὰ Χριστιανικά, ἰδιαίτατα δὲ τὰ βυζαντινὰ γλυπτὰ (1).

Εἰς τὰ ὑπέρθυρα δὲ τῶν ἐκκλησιῶν ὑπάρχουσιν ὡσαύτως συνηθέστατα ἀνάγλυφοι σταυροί, ἴσους ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἔχοντες τοὺς βραχίονας, καὶ ἀνάγλυφοι περιστρεφαί. Οὐχὶ δὲ σπανίως εὐρηγνται κομψῶς ἀναγεγλυμμένοι καὶ ἄλλαι διάφοροι παραστάσεις, ἀμέριστον ἀποσπῶσαι τὴν περιέργειαν τοῦ φιλοτέχνου καὶ ἐν γένει τοῦ μετ' ἀγάπης πρὸς τὰ τοιαῦτα διακειμένου. Αἱ παραστάδες δὲ τῶν θυρῶν καὶ παραθύρων τῶν ναῶν τούτων, ἐκ παλλεύκου πάντοτε μαρμάρου, φέρουσιν ἀναγεγλυμμένα διάφορα ἀνθῆμα, ἰδίᾳ δὲ συμπλεκόμενα φυλλώματα ἀμπέλων μετὰ σταφυλῶν, πτηνὰ, πτερωτοὺς ἵππους (Πηγάσους), ρόδακας καὶ ἄλλα ἐλικοειδῆ κοσμήματα, πάντα ἔργα λίαν δεξιᾶς χειρός.

Σημειωτέον δ' ὅτι ἐν ταῖς Μοναῖς τῆς Ἀνδρου, πλὴν πολλῶν ἄλλων, περὶ ὧν ἐν τοῖς ἐπομένοις εἰδικότερον, τὰ μάλιστα ἐλκύουσι τὸ ἐνδιαφέρον τὰ ἐν αὐταῖς ἀποτεθησαυρισμένα βαρύτιμα καὶ λαμπρὰ ἄμφια, ἀρχιερατικὰ ὀμοσφόρια, πολυσταύρια, φελόνια, στιχάρια, ὠράρια, πάντα ἀπαστράπτοντα ἐκ τοῦ περιελισσομένου καὶ μετὰ τῶν νημάτων τῆς μετᾶξης συννυφαινομένου χρυσοῦ. Οὐχ ἦτιον θαυμάσια κειμήλια, ὧν πολλὰ βυζαντινῶν χρόνων τεχνουργήματα, ἄξια μελέτης, εἶνε τὰ ἐν ταῖς αὐταῖς Μοναῖς διάγλυφα ἀργυρᾶ καὶ ἔγχρυσσα σκεύη, πάντα σχεδὸν ἐνεπίγραφα, καὶ οἱ τορευτοὶ ἀρχαιότατοι σταυροί, χρυσῷ καὶ λίθοις πεποικιλμένοι. Καὶ τὰ ἐν τοῖς ἰδίοις δὲ Μοναστηρίοις ἀποκεῖμενα ἅγια λείψανα, τὰ πλεῖστα ἔγκλειστα εἰς ἀργυροὺς τετορευμένους νάρθηκας

(1) Βλ. C h. B a y e t, Recherches pour servir à l'histoire de la peinture et de la sculpture chrétienne en Orient. Paris, 1879.— S t r y - g o f s k i, Reste altchristlicher Kunst in Griechenland, ἐν τῇ R ö m i s - c h e Quartalschrift, τ. Δ' (1890), σ. 1. κ. ἑ., 97 κ. ἑ.— G. Lambakis, Mémoire sur les antiquités chrétiennes de la Grèce. Athènes, 1902.

μετὰ μινυογραφικῶν παραστάσεων, εἶνε ἄξια σημειώσεως, πολλὴν καὶ ὑπὸ ποικίλας ἐπόψεις δυνάμενα νὰ προκαλέσωσι τὴν προσοχήν.

Μεγίστου ἐνδιαφέροντος καὶ πλείστης ἐκτιμήσεως ἄξια εἶνε ἐν τοῖς παλαιοῖς τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἀνδρῶν ἱεροῖς καὶ ἡ τορευτικὴ τῶν δρυφάκτων τέχνη. Τῶν τορευτῶν δὲ τούτων τεμπλέων τὰ μᾶλλον ἀξιοσημεῖωτα, περικαλλέστατα ξυλογυφίσματα ἐκ καρυσῶν, εἶνε τὸ τῆς Μονῆς τῶν Τρομαρχίων, τὸ τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς τὰ Σόρα, τὸ τῆς Μονῆς Παναχράντου, τὸ τῆς ἐκκλησίας Παλατιανῆς, τὸ τῆς ἐκκλησίας Θεοσκεπάστου, τὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τὸ τῆς Παναγίας Φανερωμένης (*τοῦ Καμπάνη*) καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἐν Μεσαρίᾳ, τὸ τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἀγίων Πάντων ἐν Ἀηδονίοις τοῦ Κορθίου καὶ ἄλλα.

Τινὰ τῶν τεμπλέων τούτων, ἀδρῶς ἐπικεχρυσωμένα, θαυμάσια δ' ὄντως ξυλογυφίας ἔργα, ὧν ἐφάμιλλα δύνανται νὰ θεωρηθῶσι μόνον τὰ τέμπλα ἐνίων ἐκκλησιῶν τῆς Ζακύνθου, ἐλεπτουργήθησαν, ὡς ἐκ παραδόσεως τυγχάνει ἐν Ἀνδρῶν γνωστόν, ἐν Βενετίᾳ, φροντίσει καὶ ἀναλώμασι τῶν ἐκεῖ ἐπ' ἐμπορίᾳ παρεπιδημούντων Ἀνδρῶν ἐκ τῶν ἀρχοντικῶν τῆς νήσου οἰκογενειῶν. Ἀλλὰ τὰ πλεῖστα ἐτεχνουργήθησαν ἐν αὐτῇ τῇ νήσῳ ὑπὸ ἀγνώστων ξυλογλύφων, τινῶν μὲν ἐντοπίων, ἄλλων δὲ μετακληθέντων ἐκ Χίου, ὅπου ἡ ξυλογλυφία τὰ μέγιστα ἤκμαζε. Φέρουσι δὲ ταῦτα διαζώματα μετὰ ποικίλων λεπτῶν παραστάσεων ἐκ τε τῆς παλαιᾶς καὶ καινῆς Διαθήκης, πτηνῶν, ζώων, κλάδων μετὰ σταφυλῶν ἀμπέλου συμβολιζούσης τὸ τοῦ Σωτῆρος: «Ἐγὼ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή», πρὸς τὰ ἄνω δὲ ἔνθεν καὶ ἔνθεν τοῦ Σταυροῦ ἀσπίδας ἢ δράκοντας, κατὰ τὸ Γραφικόν: «Ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιβῆσθαι καὶ καταπατήσεις λέοντα καὶ δράκοντα».

Οἱ ἀρχαιότεροι τῶν ναῶν τῆς νήσου, οἱ ἐν ταῖς Μοναῖς δὲ πάντες ἀνεξαιρέτως, ἦσαν κατάκοσμοι ὑπὸ ἀγιογραφικῶν ἐφ' ὕγρας (*fresco*) μεγίστης σημασίας, ἅτε περιλαμβάνουσαι παραστάσεις σπανιζούσας σήμερον, πολλοῦ δὲ λόγου ἄξια τῆς Βυζαντινῆς τέχνης. Δυστυχῶς πάντες οἱ ναοὶ οὗτοι ἐστερηθήσαν σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου τῶν τοιχογραφικῶν αὐτῶν ὑπὸ τῆς ἀμαθείας καὶ ἀβελτηρίας τῶν καλογήρων καὶ τῶν ἀξέστων ἐπιτρόπων, τὰ πάντα βάνανυσως καλυψάντων δι' ἐπιχρίσματος δ' ἀλελυμένης ἀσβέστου. Μόνον δ' ἐν τοῖς ἱεροῖς ἀδύτοις ἐνίων ἐκκλη-

σιῶν διασφύζονται εἰσέτι λείψανα τῶν ἀγιογραφιῶν τούτων, ἀρίστων ἀληθῶς ὑποδειγμάτων τῆς Βυζαντινῆς τεχνοτροπίας (1).

Καὶ πολλαὶ δ' ἐν τοῖς διαστυλίοις τῶν δρυφάκτων ἐν ταῖς Μοναῖς τῆς νήσου καὶ ἐν τισι τῶν ἄλλων ἐκκλησιῶν ἀποκείμεναι παλαιαὶ εἰκό- νες εἶνε μετ' ἐπιμελείας εὐτέχνως, πολλάκις δὲ καὶ μετὰ δυνάμεως ἐξειρ- γασμέναι, πιστῶς διαφυλάττουσαι τὸν ἀρχαῖον αὐστηρὸν τύπον τῆς Βυζαντινῆς ἀγιογραφίας. Ἰκαναὶ τῶν εἰκόνων τούτων περιβάλλονται ὑπὸ μικυλογραφιῶν (miniatures) ἀξίων μνήμης, πολλαὶ δέ, αἱ τῆς Μονῆς Παναχράντου πᾶσαι σχεδόν, φέρουσιν ἀργυρήλατα τορευτὰ πλαίσια, ὧν τινα καλύπτονται δι' ἐξούργων παραστάσεων ἐξ ἐπεισο- δίων τοῦ βίου ἢ τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου τοῦ ἀγίου. Εἶπε δὲ πολλῶν τούτων ἡ ἐργασία ἐξαίρετος καὶ ὑπὸ τεχνικὴν ἔποψιν προσοχῆς πόλλης ἀξία. Καὶ αἱ ἐπ' αὐτῶν δ' ἐγγάρακτοι ἢ ἀναγελυμμένοι ἐπιγραφαί, αἱ ἀναμνηστικαὶ συνήθως τῆς ἐπενδύσεως, ἐλκύουσιν ἱκανῶς τὸ ἐνδια- φέρον τοῦ ἔρευνητοῦ διὰ τε τὴν ἐπιμελῆ ἐν αὐταῖς τήρησιν τοῦ Βυζαν- τιακοῦ τῆς γραφῆς ἰδιοτύπου καὶ διὰ τὰς παρεχομένας ἐξ αὐτῶν ποικί- λας καὶ οὐχὶ σπανίως περιέργους εἰδήσεις.

(1) Ἡ τῶν καλογήρων καὶ ἡ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καθ' ὅλου ἐπιτρόπων καὶ τινων ψευδοφιλοκάλων καὶ δὴ καὶ ψευδευσεβῶν ἀπαιδευσία καὶ ἀγροικία δεόν νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τοὺς ἀρμοδίους σ' ἴντονον τὸ καθήκον ὅπως διδάξωσιν αὐτοὺς καταλλήλως καὶ δι' αὐστηροτάτης ἔτι ποινικῆς διώξεως νὰ μὴ κατα- στρέφωσιν ἀσυνειδήτως λευκάζοντες δι' ἀσβέστου πρὸς εὐπρέπειαν δῆθεν, ἀλλὰ νὰ συντηρῶσιν ἐπιμελῶς διὰ συνεχοῦς καὶ ἀδιαλείπτου μερίμνης καὶ ἐπαγρυ- πνήσεως τὰ ὑπολειφθέντα ὀλίγα λείψανα τῶν τοιχογραφιῶν, καθὼς καὶ πᾶν ἐκ παλαιότερας χρήσεως εἰλημμένον καὶ ἐν ναοῖς καὶ μοναστηρίοις ἐνφθορομη- μένον γλυπτὸν μνημεῖον, καθὼς καὶ τὰς ἐπιγραφάς, ἀρχαίας τε καὶ νεωτέρας, τὰς ὁποίας καὶ ταύτας ἀκόμη εὖρομεν, δυστυχῶς, κατὰ τὴν καθ' ὅλην τὴν Ἀνδρον πρὸ τινων ἐτῶν περιοδεῖαν ἡμῶν καλυπτομένας ὑπὸ παχέος ἐπιχρίσμα- τος ἀσβέστου, καταστρεπτικώτατα, ὡς γνωστόν, ἐπενεργοῦντος ἐπὶ τοῦ μαρ- μάρου. Ἐπιβάλλεται δ' ὅπως καὶ ἡ Ἱερὰ Σύνοδος δι' ἐγκυκλίου αὐτῆς παρα- στήσῃ ὡς βεβήλωσιν καὶ αὐτόχρημα ἱεροσυλίαν πᾶσαν ἐπισκευὴν πρὸς κακῶς ἐννοούμενον ἀνακαινισμόν τῶν τοιχογραφιῶν καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν παλαιῶν ἐκκλησιῶν, ὡσάκις δὲ παρίσταται ἀπολύτως ἀναγκαία ἡ ἐπισκευὴ παλαιῶν ἐκκλησιῶν νὰ ἐξασφαλίζεται προηγουμένως ἡ διατήρησις τῶν ζωγρα- φιῶν, αἵτινες εἶνε μνημεῖα πολύτιμα τῆς ἀρχαιοτέρας ζωγραφικῆς, καθὼς καὶ τῶν ἐπιγραφῶν καὶ τῶν ἐπιγραφικῶν χαραγμάτων, νὰ μὴ θίγεται δὲ τὸ ἀρχι- τεκτονικὸν διάγραμμα τοῦ ναοῦ.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν παλαιότερων ἐν Ἀνδρῶν εἰκόνων, ἐν αἷς καταλέγονται καὶ τινες ἀναγόμεναι εἰς χρόνους ἀκριφῶς Βυζαντιακούς, πολυτίμητα κειμήλια αἰώνων ἀποικομένων, ἄξια ὅλως ἰδιαζούσης φροντίδος. Κατ' ἀντίθεσιν αἱ πλείσται τῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς νήσου νεωτέρων εἰκόνων εἶνε φλαουρουργῶν ζωγράφων κατασκευάσματα. Εἰς τὰς εἰκόνας ταύτας ἢ ἀπὸ τῆς φύσεως μελέτη εἶνε ἄγνωστος, ὁ χρωματισμὸς δ' αὐτῶν, τῶν τε προσώπων καὶ τῶν ἀμφιέσεων, εἶνε χυδαῖος καὶ ἄνευ ζωῆς. Καὶ ἡ ἔκφρασις δὲ τῶν φυσιογνωμιῶν οὐδὲν τῆς ψυχῆς πάθος ἐκδηλοῖ. Ἡ ἀπάθεια δὲ αὕτη δὲν εἶνε στωικὴ τις ἀταραξία (aequanimitas), ἀλλὰ προβατώδης ἡλιθιότης.

Ἐν τῇ οἰκοδομίᾳ δ' ἱκανῶν ἐν Ἀνδρῶν ἐκκλησιῶν καὶ παρεκκλησιῶν, ἰδίᾳ τῶν κατὰ τὴν δυσμικὴν τῆς νήσου παραλίαν, ἐγένετο χρῆσις πληθύος παλαιῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Καὶ ἄλλα δὲ σφύζονται ἔγκτιστα ἐν αὐταῖς ἀρχαῖα λείψανα, γλυπτοὶ καὶ ἐνεπίγραφοι λίθοι, προσοχῆς καὶ ἐπιβλέψεως ἄξιοι. Προδήλως πολλὰ τῶν ἐκκλησιῶν τούτων ἀντικατέστησαν ἀρχαῖα τεμένη. Πᾶσαι δὲ σχεδὸν τῆς νήσου αἱ ἐκκλησίαι, αἱ τε παλαιότεραι καὶ νεώτεραι, αἱ λόγον τινὸς ἄξια, φέρουσιν ἐν τοῖς ὑπερθύροις αὐτῶν ἐπιγραφὰς ἀναμνηστικὰς τῆς ἀνεγέρσεως ἢ ἀνακαινίσεως αὐτῶν. Ἰκανῶς δὲ συμβάλλουσιν εἶναι τῶν ἐπιγραφῶν τούτων εἰς εὐκρίνισιν τῆς τε νεωτέρας καὶ μεσοχρονίου τῆς νήσου ἱστορίας, ἐλκύουσαι ἐτέρωθεν ζῶηρόν τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν θέσιν ἐν αὐταῖς τῆς γλώσσης καὶ ἐν χρόνοις οὐχὶ σπανίως τὰ μάλιστα ἡμῖν ἐγγίζουσι. Μνείας δ' ἄξια καὶ ἡ ἐν πολλαῖς τῶν ἐπιγραφῶν τούτων ἐπιμελὲς ἐγγλύφσις τῶν κομψῶν Βυζαντιακῶν γραμμάτων.

Ὁ ἐν Πιτροφῷ (Μελίδα (1) ἀρχαῖος Βυζαντινοῦ ρυθμοῦ ναὸς τοῦ Τοξιάρχου, μεγαλείτερος τοῦ τῆς Μεσαρίας (2), κοινῶς ἐπικαλεῖται ὁ *Ταξιάρχης τῆς Μελίδας*. Ἀτυχῶς οὐδεμία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ταύτῃ σφύζεται τῆς ἀνεγέρσεως αὐτῆς δηλωτικὴ ἐπιγραφὴ, οὐδ' ἔξωθεν οὐδ' ἔσωθεν. Εἰς τὸ ὑπερθύρον τῆς εἰσόδου ὑπάρχει κενὴ θέσις τετράγωνος, ἐν ᾗ πάντως ἀνέκειτο ἐντετειχισμένη πλάξ ἐνεπίγραφος. Τίς οἶδε πότε καὶ ὑπὸ τίνος ἐσυλήθη.

(1) Μεταξὺ τῶν χωρίων Πιτροφοῦ καὶ Μελίδας, ἄνωθεν τῆς θέσεως *Ληῶνας*.

(2) Περὶ τοῦ *Ταξιάρχου τῆς Μεσαρίας*, τῆς *Παλαιανῆς τοῦ Κάτω Κάστρου, τῆς Θεοσκεπαστῆς*, τοῦ *Ἀγίου Γεωργίου, τοῦ Μεγάλου Ταξιάρχου τοῦ Κάστρου*, τῆς *Ἀγίας Βαρβάρας* καὶ τοῦ *Ἀγίου Ἀνδρέου τῶν Δατίνων* διελέμβομεν εἰς τὸν προηγούμενον τόμον τοῦ Δελτίου.

Ἐν τῷ μεσονάφ εὔρηται δύο ἐξ ὑποφαίου μαρμάρου στρογγύλοι στύλοι, ἐπὶ τοῦ ἑτέρου δ' αὐτῶν, μικρόν τι ἐκκλίναντος καὶ καθιστῶντος οὕτω προβληματικὴν τὴν ἰσορροπίαν τοῦ ναοῦ, ὑπάρχει ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή:

† Μνήσθητι Κύριε τοῦ δούλου σου Ἀρσενίου.

Ἡ χρονολογία ἀποτειριμένη.

Ὁ ναὸς οὗτος φαίνεται ἐν παρωχημένῳ χρόνῳ οἰκτρῶς ἀπογυμνωθεὶς, ἀληθῆ ὑποστάς λεηλασίαν, καθ' ἣν μετηνέχθησαν πάντα αὐτοῦ τὰ σκεύη καὶ κοσμήματα, καθὼς καὶ τὸ ἐκ μαρμάρου μετ' εἰκότων ἀναγλύφων τέμπλεον αὐτοῦ, μὴ ἐξαιρουμένων οὐδὲ τῶν μαρμαρίνων πλακῶν τοῦ δαπέδου. Καὶ αὐτοὺς δὲ τοὺς μαρμαρίνους τοῦ ναοῦ στύλους, κατὰ τὴν κρατοῦσαν παρὰ τοῖς πρεσβυτέροις τῶν ἐπιχωρίων παράδοσιν, ἀπεπειράθησαν ν' ἀφαιρέσωσιν ἵνα χρησιμοποιήσωσιν εἰς τὸν ἐν Μεσαρίᾳ ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Διονυσίου Καίρη τοῦ Α' ἀνεγερθέντα ναὸν τοῦ Ἀγίου Νικολάου. Ἀλλ' ἀπέστησαν τοῦ σκοποῦ, μὴ δυνάμενοι νὰ συγκρατήσωσι τὸν τροῦλλον τοῦ ναοῦ, καὶ τῶν κατοίκων ἄλλως τοῦ ἐγγὺς χωρίου Πιτροφοῦ ἐξεγερθέντων. Κατὰ τὸν σφζόμενον μάλιστα θρύλλον ὁ τεχνίτης, ὅστις πρῶτος ἐπέθηκεν ἐπὶ τοῦ στύλου τοῦ μικρὸν ἐκκλίναντος ἱερόσυλον χεῖρα, μετ' οὐ πολὺ ἔπαθε παράλυσιν ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν.

Ὁ ναὸς οὗτος εἶνε τανῦν ὑπὸ πᾶσαν ἔποινιν λίαν παρημελημένος· τὰ κονιάματα κατέπεσον, τὰ ὄμβρια δὲ ὕδατα πολλαχόθεν εἰσρέουσι καὶ οἱ τοῖχοι καὶ μέχρι μέσου θέρους εἶνε κάθυγροι καὶ εὐρωτιῶντες. Καὶ αἱ τοιχογραφίαι δέ, δι' ὧν ἐκοσμεῖτο ποτὲ οὗτος, κατεστράφησαν μόνον δ' ἔχνη τινὰ αὐτῶν διασφύζονται ἐν τῷ ἱερῷ ἁδύτῳ.

Ἐξῶθεν τοῦ ναοῦ, ἐπὶ τοῦ ΒΔ τοίχου καὶ εἰς ὅσον μέτρου ἀπὸ τοῦ ἐδάφους ἀπόστασιν, ὑπάρχει ἐνφωδομημένον μάρμαρον λευκόν, ὕψους 0,25, πλ. 0,45, πᾶχ. 0,07, ἐφ' οὗ ἀρχαία ἐπιγραφή ἐν τρισὶ στίχοις. Τὸ μάρμαρον εἶνε ἠκρωτηριασμένον, ἠλλείποντος ὁλοκλήρου τοῦ δεξιοῦ

μέρους. Ἐπὶ τοῦ σφριζομένου δὲ τμήματος ἀναγινώσκονται τὰ ἑξῆς :

ΑΓΑΘΟ . . ΥCΙΑ.

ΕΠΑΦΡΟΔΙΤ . . .

ΕΠΟΙΗΣΑΝ

Ὑψος τῶν γραμμάτων 0,025 (1). Εὗρηται δ' ἐν τῷ ναῷ τοῦτιφ ἐγκεκτισμένα καὶ ἄλλα τινὰ μάρμαρα ἐξ ἀρχαιοτέρας χρήσεως εἰλημμένα.

Ὁ ἐν τῷ χωρίῳ **Ὑψηλοῦ** τρουλλωτὸς βυζαντινοῦ ρυθμοῦ ναὸς εἶνε καὶ οὗτος τετιμημένος· τῷ ὀνόματι τοῦ τῶν ἄνω **Δυνάμεων ἀρχιστρατήγου Μιχαήλ**. Καίτοι δέ, καθ' ἃ δηλοῖ τὸ ἀρχικὸν αὐτοῦ σχέδιον, εἶνε παλαιότατος οὐδὲν σχεδὸν ἐκ πρώτης ὄψεως παρουσιάζει σήμερον τὸ παλαιόν, διότι κατὰ τὴν πρό τινων ἐτῶν γενομένην ἀνακαίνισιν αὐτοῦ τὸ ἐπιτεθὲν νέον κονίαμα τὰ πάντα ἀσφόργως κατεκάλυπεν. Ἡ συντελεσθεῖσα μάλιστα μεγέθυνσις τοῦ ναοῦ διὰ τῆς δυσαναλόγου προεκτάσεως τοῦ νάρθηκος παρεμόρφωσε καὶ τὸ ἀρχικὸν αὐτοῦ διάγραμμα. Ἀλλ' οὐδ' ἐπιγραφή τις ἀρχαία ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ σώζεται, διότι καὶ αὐτοὶ οἱ ἐν τῷ μεσονάφ σύγχρονοι τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ ναοῦ μαρμαρίναι στύλοι, ἐφ' ὧν πάντως ὑπῆρχον ἀναμνηστικαὶ ἐπιγραφαί, ὅπως ἐπὶ τῶν κίωνων τοῦ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν, ἦτοι τὸν IB' αἰῶνα, ἀνεγερθέντος **Ταξιάρχου τῆς Μεσαρίας**, καὶ αὐτοὶ ἀγροίκως ἐπεχρίσθησαν διὰ παχυτάτου στρώματος ἀμμοκονίας χάριν ἐξωραΐσμου δῆθεν καὶ ἵνα ἀφομοιωθῶσι πρὸς τοὺς νεωστὶ προστεθέντας ἐν τῇ προεκτάσει τοῦ νάρθηκος ξυλίνους στύλους. Τοιαῦτα, δυστυχῶς, ἐγκλήματα ἀκωλύτως τελοῦνται ὅπου ὑπάρχει ἐρημία ἀνδρῶν γεραιφόντων τὰ παλαίφατα μνημεῖα τῆς ἱερᾶς δομικῆς τῶν βυζαντινῶν ἡμῶν πατέρων.

Ἡ μαρμαρίνη πλάκωσις τοῦ ναοῦ εἶνε νέα, ὥς δ' ἐπληροφορήθημεν ὑπὸ τοῦ ἱερέως, εἰς τὸ παλαιὸν δάπεδον πολλαὶ ὑπῆρχον πλάκες μνημείων νεκρικῶν ἐνεπίγραφοι Αἱ δὲ ἀγιογραφίαι τῆς ἐκκλησίας εἶνε

(1) **Δημητρίου Π. Πασχάλη**, Νομισματικὴ τῆς ἀρχαίας Ἀνδρου, ἐν Ἀθηνῶν Ἐφημερίδι τῆς Νομισματικῆς Ἀρχαιολογίας, τ. Α' (1898), σ. 335 καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ τεύχει, σ. 37.—Hiller von Gaertringen, Inscriptiones Insularum maris Aegaei, σ. 226.—**Ι. Κ. Βογιατζίδης** ἐν Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι, ἔτ. 1911, σ. 75.

καὶ αὗται νεώτεραι, πλὴν δύο τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, ἔργων τούτων χειρὸς δεξιᾶς. Ἐπὶ τῆς μιᾶς ἐξ αὐτῶν, εἰκονιζούσης τὴν *Κοίμῃσιν τῆς Θεοτόκου*, φέρεται ἡ ἐξῆς ἐπιγραφὴ :

Τῷ ἔχοντι καὶ γράψαντι Κύριε σῶσον. 1749.

Ἐπὶ δὲ τῆς δευτέρας, εἰκονιζούσης τὸν *Ἅγιον Χαράλαμπον*, ἡ ἐξῆς :

Δέησις τοῦ δούλου σου Ἰωάννου δαπόντε. 1762.

Ὀλίγον δὲ κατωτέρω :

Χρ Νεοφύτου τοῦ ἐκ Σύρας.

Ἐπὶ παλαιοῦ τινος ἡκρωτηριασμένου καὶ σκωληκοβρώτου *ὠρολογίου* τοῦ ναοῦ ἀνέγνωμεν ἐν σ. 457 τόδε τὸ σημεῖωμα :

1770 εἰκαμε τὸ χιόνι τὸ πολὺ γεναρίου οκτὸ καὶ ἥριξε τὶς λεμονιὲς κετα λαηνα τα μισὰ απανο εἰς τὸ δομα ἦτονε απιθαμὲς 3 χιόνιοι—

Ἐν ἄλλῃ σελίδι τοῦ αὐτοῦ βιβλίου :

1761 ηἰώρασα τὸ παρὸν 100 παράδες. Παπαδιμί-
τρης μιντρινός (1).

(1) Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀπὸ τοῦ χωρίου Ὑψηλοῦ εἰς Μεσσαθούριον ἀγούσης συναντᾷ τις κρήνην θολοσκεπὴν, ἀφ' ἧς διὰ διπλῶν μαρμαρίνων κρουνῶν ῥεεῖ ἀπαύστως καὶ ἀμειώτως χειμῶνός τε καὶ θέρους ὕδωρ πηγαιόν, *φλεῖσο*, ὡς ὀνομάζουσι αὐτὸ οἱ Ἀνδριοὶ, ἀφθονώτατον καὶ διαυγέστατον. Ἐπὶ τῆς κρήνης ταύτης ὑπάρχει ἐντετειχισμένη μαρμαρίνη πλάξ, ἣτις εἶνε βρυσσκεπὴς, φέρουσα ἐπιγραφὴν δυσξύμβλητον. Διακρίνεται μόνον ἐξ αὐτῆς τὸ ἔτος 1763 καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἱερέως *Δημητρίου Μηντρινοῦ*, δαπάναις τοῦ οὐοίου ἐγένετο ἡ κρήνη καὶ ὅστις εἶνε αὐτὸς οὗτος ὁ γράψας τὰ ἀνωτέρω σημεῖώματα ἐν τῷ *ὠρολόγιῳ* τοῦ Ταξιάρχου Ὑψηλοῦ.

Ἐν δὲ τῷ Ἱερῷ Κώδικι τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας Ἀνδρου καὶ Σύρας, φ. 5α, σφῆζεται πρῶξις ἀνυπόγραφος, φέρουσα χρονολογίαν 1707, κατὰ μῆνα Νοέμβριον. Διὰ ταύτης ἀνανεοῦται παλαιὸν τι γράμμα τοῦ Ἀνδρου Μασχαρίου (1626—1630), καθ' ὃ ὁ ἱερεὺς *Λεονάρδος Μηντρινός* κέκτηται ἐκ προγόνων τρεῖς ἐκκλησίας ἐν τῷ χωρίῳ Ὑψηλοῦ (α), δηλὸν ὅτι τὴν *Κοίμῃσιν τῆς Παναγίας*, τὸν *Ἅγιον Ἰωάννην τὸν Θεολόγον* καὶ τὸν *Μέγαν Βασίλειον τὸν Οὐρανοφάντορα*.

Ἐν κώδικι δὲ χαρτῷ τῆς ἱερᾶς μονῆς Παναχράντου τοῦ 15' αἰῶνος σφῆζεται τὸ ἐξῆς σημεῖωμα : *Ἐγὼ παρῶν μιναιῶν ἱπάρχει τῆς μονῆς τῆς Παναχράντου ἐν τῷ Καταφίγι ἐν τῷ Ἀντρο καὶ εἰς τῷ ἀποξενόσι ἐξ αὐτῆς τῆς μονῆς νὰ ἔχι τὰς ἀρὰς τὸν πατέρων. Καθηγούμενος τῆς Παναχράντου Γερμανὸς ἱερομόναχος τῷ ἐπίκλι Μηνδρινός.*

Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ *Σάριζα* τῶν Ἀποικίων (Γενέσιον τῆς Θεοτόκου) σφῆζονται

(α) Ὑψηλοῦ ἀντὶ Ὑψηλοῦ κατὰ τὸ Ἀνδριακὸν Γλωσσάριον, καθ' ὃ καὶ τὸ ὑψηλὰ προφέρεται ἀψηλά, ἀψηλόνω ἀντὶ ὑψηλόνω κλπ.

Ὁ ἐν *Μεσαθουρίῳ* ναὸς τῆς *Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου* (1) εἶνε καὶ οὗτος βυζαντινὸν κτίσμα ἐκ τῶν ὠραιότερων τῆς νήσου, κυλιν-

δριογραφήματι· ἀνακείμενα ἐπὶ τοῦ δρυφάκιου, προδίδοντα ἱκανῶς δεξιὸν χρω-
στήρα, ἔργα δὲ τὰ πλεῖστα Ἀνδρίου καλλιτέχνου, τοῦ ἐξ Ἀποικίων ζωγράφου
Νικολάου Μητρεῖνου. Ἦκμασεν οὗτος τὸν ΙΗ' αἰῶνα, πά τα δὲ τὰ ἔργα αὐ-
τοῦ, ὧν ἔνια ἀληθῆ καλλιτεχνήματα, φέρουσι συνήθως χρονολογίαν καὶ τὸ
ὄνομα μὲν αὐτοῦ ὀλογράφως, τὸ δ' ἐπώνυμον διὰ κομψοῦ μονογράμματος.
Ἄλλ' ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ τὰ ἔργα αὐτοῦ φέρουσι μόνον τὸ κυριώνυμον αὐτοῦ
ὡς ἐξῆς :

ΧΕΙΡ ΝΙΚΟΛΑΟΥ

Ἐπὶ εἰκόνας δὲ τοῦ *Παντοκράτορος*, σφωζομένης ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὡσαύτως
τῶν Ἀποικίων Κατασურτῇ (Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, ἀναγινώσκεται :

ΧΕΙΡ ΝΙΚΟΛΑΟΥ α. ψ. ο. γ'

Ἔργα τοῦ ὀχι κοινοῦ καλλιτέχνου τούτου σφύζονται, φέροντα ἐπίσης τὸ
ὄνομα αὐτοῦ, ἐν τῷ παρεκκλησίῳ Μεσαρίας *Παναγία Βουργάρα*, εἰκονίζοντα
εἰς εὐμεγέθεις πίνακας τὸ μὲν τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου, τὸ δὲ τὸν Ἅγιον
Ἰωάννην τὸν Πρόδρομον.

Ἡ *Θεοτόκος βρεφοκομοῦσα* παρίσταται ἐν ἰδίῳ πίνακι τοῦ καλλιτέχνου,
ἀποκειμένη ἐν τῷ κατὰ τὴν συνοικίαν τῆς Καμάρας τῆς πόλεως Ἀνδρου ἱερῷ
ναῶ τῆς Ἀγίας Βαρβάρας. Ἐπὶ τῆς εἰκόνης ταύτης ἀναγινώσκονται εὐκρινῶς :

ΧΕΙΡ ΝΙΚΟΛΑΟΥ α. ψ. ο. ζ'

Δυστυχῶς οὐδεμία λαμβάνεται πρόνοια, παρὰ τὰς γενομένας ὑποδείξεις
καὶ παραστάσεις, πρὸς διάσωσιν τῶν ἔργων τούτων ὅσημέραι ἀφανιζομένων
διὰ τε τὴν ἐπήρειαν τῶν καιρῶν καὶ τὴν ἀγροικίαν βαναύσων ἐπιτρόπων, ὑπὸ
τὴν ἀνακαινιστικὴν τῶν ὁποίων μανίαν πρὸς χυδαίαν ἐπίδειξιν κινδυνεύει οὐδὲν
νὰ παραμείνῃ τὸ ἀλώβητον.

(1) Λέγεται κρινῶς *Λωλὴ Παναγία*, διότι κατὰ τὴν ἐν τῷ χωρίῳ τελουμέ-
νην πανηγυρίῳ τῇ 15 Αὐγούστου, ἐπέτειον τοῦ ναοῦ, ἡ χαρὰ καὶ ἡ εὐθυμία
τῶν πανηγυριστῶν φθάνει πολλάκις μέχρι παραφροσύνης. Ἐκ τῆς μέθης δὲ
καὶ κραυγῆς καὶ ἔριδες πολλάκις ἐλάμβανον χώραν ἐν παρῳχημένοις χρό-
νοις, ὅτε τὰ ἦθη ἦσαν ἀγροικότερα καὶ τραυματισμοὶ καὶ ἔστιν ὅτε καὶ φόνοι.
Ἰδίως πάντα ταῦτα τὰ ἔκτροπα ἠδυνήθη νὰ καταστείλῃ ὁ ὄντως ἄξιός τῆς
ἀποστολῆς του ἐπίσκοπος Ἀνδρου Μητροφάνης διὰ τε καταλλήλου κηρύγματος
καὶ τῶν κατ' ἰδίαν παραινήσεων.

δροειδῇ φέρων τροῦλλον. Ἀνηγέρθη ὁ ναὸς οὗτος πιθανώτατα κατὰ τὴν ΙΑ' ἑκατονταετηρίδα· ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1879 γενομένην κατ' ἀτυχῇ ἔμπνευσιν ἀνακαίνισίν του οὐδὲν σχεδὸν καὶ ἐν αὐτῷ τὸ παλαιὸν ἀπέμεινεν ἀνέπαφον. Ἐφηρμόσθη καὶ ἐνταῦθα τὸ ἀξιοθρήνητον ἐν Ἀνδρῶ σύστημα τοῦ καλύπτειν τὰ πάντα δι' ἐπιχρισμάτων ἀμμοκονίας ἢ δι' ἀσβέστου διαλελυμένης πρὸς εὐπρέπισιν δῆθεν κατὰ τὴν κρατοῦσαν χυδαίαν ἀντίληψιν. Ἀλλὰ καὶ ἡ μεγέθυνσις τοῦ ναοῦ κατ' οἰκτρὰν ἀπομίμησιν τῶν γενομένων ἐν τῷ γειτονικῷ **Ταξιάρχῃ** τοῦ Ὑψηλοῦ ἠλλοίωσε καὶ ἐνταῦθα τὸ ἀρχικὸν τοῦ ναοῦ διάγραμμα. Οὕτω δὲ κατωρθώθη ἀναλγήτως οὐδὲν σχεδὸν ν' ἀπομείνῃ ἐν τῷ ναῷ μνημεῖον τῆς παλαιᾶς ἀγλαίας, ν' ἀπολέσῃ δ' ὁ ναὸς οὗτος κατὰ μέγα μέρος τὸ ἐνδιαφέρον, ὅπερ εὐλόγως ἡδύνατο νὰ ἐλκύῃ παρὰ τοῖς φιλαρχαίοις καὶ φιλοτέχνοις.

Ἐν χρόνοις παρωχημένοις καὶ τοῦ ναοῦ τούτου τὰ τοιχία ἦσαν καθωραϊσμένα διὰ πολλῶν ἀγιογραφιῶν ἐφ' ὕγρασις (a fresco). Ἀλλὰ σήμερον καὶ ἐκ τούτων οὐδὲν διασφύζεται. Καὶ τὸ παλαιὸν δὲ τοῦ ναοῦ δρύφακτον ἔπεσε θῦμα τῆς ἀνακαινιστικῆς μανίας, ἐξηφανίσθησαν δὲ καὶ αἱ παλαιαὶ εἰκόνες, αἱ ὑπάρχουσαι δὲ σήμερον ἐν αὐτῷ εἶνε κατὰ τὸ πλεῖστον προϊόντα τῆς ἀμαθεστέρας καλογηρικῆς ἀγιογραφίας. Μοναδικὴν ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ εἰκὼν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἐφ' ἧς ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή:

Δέησις τοῦ πανιερωτάτου ἀγίου Ἀνδρου

κυροῦ Ἰωάσαφ 1769.

Παλαιοὶ ναοί, ὧν τινες ἀμιγοῦς βυζαντινοῦ ἑνθμοῦ, εἶνε ἐκτὸς τῶν προμνημονευθέντων καὶ τῶν ἐν ταῖς διατηρουμέναις μοναῖς, περὶ ὧν ἐφεξῆς, ὁ τοῦ **Ἀγίου Ἀντωνίου**, κείμενος πρὸς Ν τοῦ χωρίου **Βουνι** καὶ εἰς ἀπόστασιν ἡμισείας περίπου ἀπ' αὐτοῦ ὥρας, ὁ μετὰ διπλοῦ τροῦλλου τῆς διαλυθείσης **Μονῆς τοῦ Παντοκράτορος** παρὰ τὸ χωρίον **Γίδες** ἐν Γαυρείῳ, ὁ τοῦ **Ἀγίου Νικολάου** ἐν **Κορθίῳ**, ὁ τοῦ **Ἀγίου Ἰωάννου** ὡσαύτως ἐν **Κορθίῳ**, ὁ τῶν **Ἀγίων Πάντων** ἐν **Ἀηδονίοις**, ὁ τοῦ **Μοναστηρίου τῆς Ἀγίας Εἰρήνης** ἐν Ἀνδρῶ, ὁ τῆς **Παναγίας τοῦ Γάλλου** παρὰ τὴν κωμόπολιν **Γαυρείου** καὶ ὁ τοῦ **Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου** τοῦπικλὴν **Ξανεμήτη**, ὅστις κεῖται μὲν πρὸς Α τῆς

κώμης **Βιτάλι** καὶ μεταξὺ ταύτης καὶ τῆς παραλίας, τὰ μάλα δ' ἐπιμᾶτο ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων καὶ εἰσοδήματα οὐκ ὀλίγα εἶχε.

Πλὴν τοῦ Ταξιάρχου τῆς Μεσαρίας, περὶ οὗ ἐπραγματεύθημεν ἐν τῷ προηγουμένῳ τόμῳ τοῦ Δελτίου, ἐν Μεσαρίᾳ ὑπάρχει καὶ ἕτερος ναός, ὁ τοῦ **Ἀγίου Νικολάου**, ἄξιος ἱκανοῦ ἐνδιαφέροντος. Ὁ ναὸς οὗτος, ὁ μέγιστος τῶν τῆς νήσου, ἀνηγέρθη ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀνδρου Διονυσίου Καΐρη τοῦ Α' ἐν ἔτεσι 1732—1734, ὥς δηλοῦσιν αἱ ἐπ' αὐτοῦ ἐπιγραφαί. Ἐλκύει δ' οὗτος τὰ μάλιστα τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὴν πληθὺν τῶν ἐν αὐτῷ ἐντετειχισμένων καὶ λίαν δεξιῶς ἐργασμένων μαρμαρίνων ἀναγλύφων τεμαχίων διαφόρων τῆς χριστιανικῆς τέχνης ἐποχῶν καθὼς καὶ ἄλλων ἀξίων λόγου ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, τῶν πλείστων ἀνηκόντων εἰς παλαιὸν βυζαντινὸν ναῖσκον, εἰς τὴν θέσιν τοῦ ὁποίου καταδαφισθέντος ἀνηγέρθη ὁ σημερινὸς ναός. Φέρει δ' οὗτος ὑψηλὸν τροῦλλον καὶ ἐσωτερικῶς διαιρεῖται εἰς μεσόναιον καὶ ἅγιον βῆμα. Ἐλλείπει ὁ νάρθηξ, δι' ὃν ὅμως ὑπῆρχε προωρισμένη θέσις ἵνα βραδύτερον ἐγερθῇ. Τὸ δάπεδον τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις ἐγείρεται κατ' ἀπομίμησιν τοῦ παρηκμακὸς βυζαντιακοῦ ῥυθμοῦ, εἶνε, ὥς παρὰ βυζαντινοὺς εἴθιστο, πολὺ χθαμαλότερον τοῦ περὶ αὐτὴν ἐδάφους, οὕτως ὥστε ὁ εἰσερχόμενος ἐν τῷ ναῷ ἀναγκάζεται πρὸς τοῦτο νὰ κατέλθῃ οὐκ ὀλίγας βαθμίδας. Εἶνε δ' ἡ πρόσοψις τοῦ ναοῦ ὥκοδομημένη ἐναλλὰξ διὰ λίθων παρίνων καὶ μαρμάρων λευκῶν εἰς μεγάλα τετράγωνα σχήματα. Καὶ ὁ περικλείων δὲ τὸ ἅγιον βῆμα ὀπίσθιος τοῦ ναοῦ τοῖχος εἶνε ἐκτισμένος διὰ τῶν ἰδίων λίθων, οἷτινες φαίνονται εἰλημμένοι ἐκ παλαιότερας χρήσεως.

Αἱ παραστάδες τῶν ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ θυρῶν εἶνε μαρμαρίνοι, φέρουσαι γλυπτὸν διάκοσμον, ἐλκύνοντα ζωηρὸν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ φιλοτέχνου. Ἀνωθεν τῆς μεσαίας θύρας ὑπέρκειται μαρμάρινον κόσμημα μετὰ ποικίλων ἀναγλύφων παραστάσεων, φέρον δ' ἐν τῷ μέσῳ διηριθμισμένον θυρεόν, ἐν ᾧ εὗρηται ἀναγεγλυμμένος λέων ὄρθιος πρὸς ἄ. Ἡ κεφαλὴ τοῦ λέοντος φέρει στέμμα. Ἡ παράστασις ἀποτελεῖ τὸ οἰκόσημον τοῦ ἐγείραντος τὸν ναὸν ἀρχιεπισκόπου Διονυσίου. Ἐπὶ τῶν ἐκ λευκοῦ μαρμάρου παραστάδων τῶν θυρῶν καὶ παραθύρων τοῦ ναοῦ εὗρηνται ἀνάγλυφα ποικίλα ἀνθήμια, πτηνὰ, φυλλώματα, ῥόδακες καὶ ἄλλα ἐλικοειδῆ κοσμήματα, λίαν εὐτέχνως ἐργασμένα. Εἰς δὲ τὸ ὑπέρθυρον τῆς μεσαίας τοῦ ναοῦ πύλης σφίζεται ἐντετειχισμένον

μέγα μαρμάρινον ἀνάγλυφον, ἐν ᾧ παρίσταται ὁ Χριστὸς ἐνθρονος, ἐκατέρωθεν δ' αὐτοῦ ἡ Παναγία καὶ ὁ Ἅγιος Ἰωάννης. Ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἄκρων τῆς παραστάσεως εἰκονίζονται ὡσαύτως ἀναγλύφως δύο λέοντες ὄρθιοι στηριζόμενοι ἐπὶ κεφαλῶν Χερουβεὶμ. Ἡ ὅλη ἀνάγλυφος παράστασις προδίδει γνησίαν τὴν χεῖρα καλλιτέχνου τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως. Ἀναμφιβόλως ἡ ἐργασία τῶν γλυπτῶν τούτων μαρμάρων εἶνε πολὺ ἀρχαιοτέρα τοῦ ναοῦ.

Ὑπεράνω τῶν τριῶν πυλῶν τῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ ἀνάκεινται ἐντετειχισμένοι ἰσάριθμοι ἐπιγραφαὶ δηλωτικαὶ τῆς ὀνομασίας τοῦ ναοῦ, τοῦ χρόνου τῆς οἰκοδομῆς, τοῦ ὀνόματος τοῦ ἀνεγείραντος τὸν ναόν, τοῦ ἀρχιτέκτονος κλπ. πᾶσαι ἐπὶ μεγάλων λευκῶν μαρμαρίνων πλακῶν μεθ' ἱκανῆς τῆς ἐπιμελείας ἐγγεγλυμμέναι, πολλῶν λέξεων βραχυγραφικῶς ἐν συμπιλήματι κεχαραγμένων κατ' ἀπομίμησιν τῆς βυζαντινῆς τεχνοτροπίας. Τούτων ἡ ἐπὶ τῆς μέσης θύρας ἔχει ὧδε, τηρουμένης πιστῶς τῆς γραφῆς τοῦ λίθου:

ΑΨΗΒΑΡΧΗΝΗΠΗΦΕΝΟΝΑΟΣΤΟΣΑΥΓΧΣΤΕΠΡΩΗ
ΟΝΑΟΣΚΛΗΓΗΝΤΧΝΙΚΟΠΗΦΕΡΕΙ
ΕΝΤΗΜΥΡΑΙΩΝΠΟΤΕΙΕΡΑΡΧΟΝΤΟΣ
ΗΝΕΚΑΤΟΙΝΥΝΨΥΧΙΚΗΣΣΩΤΗΡΙΗΣ
ΔΙΟΝΥΣΙΟΥΑΡΧΙΘΥΤΗΣΗΓΕΙΡΕΝ
ΕΙΚΟΣΤΟΝΔΕΙΕΡΟΝΔΟΜΟΝΕΚΒΑΘΡΩΝ
ΗΜΕΝΧΕΙΡΗΚΤΙΣΑΪΑΪΗΠΗΤΕΤΑΦΩ
ΟΔΕΝΑΟΣΙΪΑΤΑΙΜΕΧΡΙΤΕΡΜΑΤΩΝ
ΔΙΩΡΟΝΤΩΘΕΩΟΠΑΡΩΝΣΥΝΕΡΓΙΑ
ΕΚΤΙΣΕΝΚΑΙΤΡΗΣΔΙΟΝΥΣΙΟΥΑΝΔΡΟΥ

ΑΨλβι ἀρχὴν ἤληφεν ὁ ναὸς οὗτος αὐγού-
στου τε πρώτη.

Ὁ ναὸς κλήσιν τοῦ Νικολάου φέρει
ἐν τῇ Μυραίων ποτὲ ἱεραρχοῦντος·
ἦνεκα τοίνυν ψυχικῆς σωτηρίας
Διονύσιος ἀρχιθύτης ἤγειρεν,

εἰκοστὸν δὲ ἱερὸν δόμον ἐκ βάθρων.
Ἦ μὲν χεῖρ ἡ κτίσασα σήπητε (οὐτῷ) τάφῳ
ὁ δὲ ναὸς ἵσταται μέχρι τερμάτων
δῶρον τῷ θεῷ ὁ παρών. Συνεργία
ἐκτίσεν Καίρης Διονύσιος Ἀνδρου.

Εἰς δὲ τὸ ὑπερθύρον τῆς δεξιᾶς θύρας, ἀναγινώσκεται:

† Οἶκος τῷ θεῷ καὶ προσευχῇς ὑπάρχω
Μηδεὶς εἰσέλθῃ μνησικακος ἐνθάδε
καὶ λάβῃ ἀρὰν ἀντὶ τῆς εὐλογίας
ὡς ὁ Ἰούδας ὁ τοῦ χριστοῦ προδότης.
Χεῖρ μελετίου ἱερομονάχου Κονδύλη.
μὲνῃσθε αὐτοῦ οἱ ἀναγινώσκοντες.

† Οἶκος τοῦ θεοῦ καὶ προσευχῆς ὑπάρχω.

Μηδεὶς εἰσέλθῃ μνησικακος ἐνθάδε

καὶ λάβῃ ἀρὰν ἀντὶ τῆς εὐλογίας

ὡς ὁ Ἰούδας ὁ τοῦ χριστοῦ προδότης. α ψ λ δ'

Χεῖρ μελετίου ἱερομονάχου Κονδύλη. κη'

μὲνῃσθε αὐτοῦ οἱ ἀναγινώσκοντες. ἐγγράφη δὲ

Ἦ δ' ἐν τῷ ὑπερθύρῳ τῆς ἀριστερᾶς ἔχει ὡδρ:

ἔφη ὁρᾶτε μὲ μὲν οἱ προσιόντες
καθήμενον θεοῦ τῷ ἱερῷ ἐν δόμῳ.
ΚΡΙΤΗΝ ΔΕ ΔΙΚΑΙΟΝ ΠΛΑΝΤΩΝ ΜΕΡΩ
ΕΚΤΙΣΘΗ ΔΕ ΠΑΡΑ ΑΡΧΗΜΑΙΣ ΤΟΥ
ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΒΟΛΙΣΙΑΝΟΥ ΕΚ ΧΙΧ
ΣΥΝ ΤΟΙΣ ΥΟΙΣ ΑΥΤΟΥ ΤΩΤΕ ΚΑΙ ΦΑΚΥΛΗΝ ΑΡΧΑ ΜΗΝ
ΟΚΤΩΜΒΡΙΟΥ Λ'

Ἐφην ὁρᾶτε μὲ μὲν οἱ προσιόντες

καθήμενον θεὸν τοῦ ἱεροῦ ἔνθον
κριτὴν δὲ δίκαιον ἀπάντων μερόπων.
Ἐκτίσθη δὲ παρὰ ἀρχιμαϊστορος
Νικολάου Βολισιανοῦ τοῦ ἐκ Χίου
σύν τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ Ἰωάννου τε καὶ Φρα-
γκούλη : ΑΨλδ! μηνὴ ὀκτωμβρίῳ Δ'.

Εὐθὺς ἀμέσως ἐλκύει τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ φιλοτέχνου τὸ δρύφακτον τοῦ ναοῦ, λαμπρὸν τορευτὸν ξυλούργημα, καθὼς καὶ ὁ ὑπερθεὶς τῆς ὠραίας Πύλης μέγας ἔγγλυφος καὶ ὄντως καλλιτεχνικὸς σταυρός. Ἀνάκεινται δ' ἐν τοῖς διαστυλίοις τοῦ δρυφάκτου καὶ καλὰ τινα ἀγιογραφήματα λόγου ἄξια. Ἐπὶ τινος τούτων παριστῶντος τὸν ἀρχιστράτηγον τῶν οὐρανίων δυνάμεων Μιχαὴλ ἀναγινώσκεται ἡ ἐπομένη ἐπιγραφή:

Εἰκὼν πάγκαλος αὕτη τοῦ
ταξιάρχου ἀνιστορήθη δαπάνη
καὶ ἐξόδων τοῦ πανοσιωτάτου
προηγούμενου κύρ νεοφύτου τοῦ
πήκλιν τε Καίρη εἰς μνημόσυνον
αὐτοῦ καὶ τῶν γονέων· ὃν καὶ φυλάξαι
ἄτρωτον πάσης βλάβης, ἀρχισ
τράτηγε, διὰ παντὸς τοῦ βίου.

1804 Σεπτεμβρίου..

χεὶρ Θεοδοσίου...

Ἡ εἰκὼν ἔργον ἱκανῶς δεξιόν.

Ἐν τῷ μεσονάφῳ ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ δαπέδου μεγάλη τετράγωνος πλάξ ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, καλύπτουσα τάφον. Καὶ ἡ πλάξ μὲν αὖτις εἶνε ἄνευ τινὸς κοσμήματος, ἀλλ' ἐπὶ τῶν μαρμάρων ἄτινα πλαισιοῦσι ταύτην παρίστανται ἀναγεγλυμμένα θυμιατήριον, ἀρχιερατικὴ βακτηρία, ἀμφορεῖς, ὧν χρῆσιν ἐποιοῦντο οἱ ἐπίσκοποι κατὰ τὰς χειροτονίας ἱερέων, καὶ ἄλλα τινὰ ἀνάγλυφα κοσμήματα μετὰ πολλῆς τῆς ἐπιμελείας λίαν εὐτέχνως εἰργασμένα. Ἐν τῷ τάφῳ τοῦτ' ἔταφην πολλοὶ τῶν ἀρχιερέων τῆς νήσου.

Δεξιᾷ τῷ εἰσιόντι εἰς τὸν ναὸν εὐρίσκεται ἕτερος τάφος, ἐπὶ τοῦ μαρμαρίνου καλύμματος τοῦ ὁποίου σφύζεται κομψῶς ἐγγεγλυμμένη ἡ ἐπιγραφή:

ΓΙΑΝΑΚΗ
ΚΟΤΑΚΗ
1756

Γιανάκη τοῦ
Κοτάκη
1756

Ἐν τῷ ἱερῷ αὐτῷ πρὸς Α, ὁρῶμεν τῆς Ἁγίας Τραπέζης καὶ ἀκριβῶς ἔνδοθεν τῆς κόγχης τοῦ ναοῦ, ἐγείρεται μεγαλοπρεπὲς ἱερὸν σύνθρονον, ὁλόκληρον ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, εἰς ὃ ἀνέρχεται τις δι' ἱκανῶν ἀναβαθμίδων, μαρμαρίνων ὡσαύτως.

Ὁ ἐπὶ τῆς Ὠραίας Πύλης Χριστός, δεξιῷ χρωστικῶς ἔργον, ἐδωρήθη εἰς τὸν ναὸν ὑπὸ τοῦ ἐκ Μεσαρίας ἐπισκόπου Τριμυθούντος Ἀβραμίου, ἀδελφοῦ τοῦ μητροπολίτου Νικομηδείας Διονυσίου (1). Ὁ αὐτός, ἀρχιμανδρίτης ἔτι ὢν, ἐδωρήσατο εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ ἱερὸν ποτήριον ἀργυρότευκτον διὰ τὴν ἁγίαν μετάληψιν. Ἐπὶ τοῦ ποτηρίου τούτου ὑπάρχει ἐγγράφατος ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή:

* ΑΦΙΕΡΩΘΕΝ Τῷ ΝΑῷ Τῷ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΚΑΤ' ἩΝ ΜΕΣΑΡΙΑΝ Τῆς ἈΝΔΡΟΥ ΠΑΡΑ ΤΟῦ ΠΑΝΟ
ΣΙΩΤΑΤΟΥ ΚΥΡ ΑΒΡΑΜΙΟΥ ἸΩ: ΚΟΤΑΚΗ * 1821 *

* Ἀφιερωθὲν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Νικολάου
κατὰ τὴν Μεσαρίαν τῆς Ἀνδρου παρὰ τοῦ πανο
σιωτάτου κυρ Ἀβραμίου Ἰω: Κοτάκη * 1821 *

Σφύζεται δ' ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ ἕτερον ἀργυροῦν

(1) Βλ. περὶ ἀμφοτέρων *Δημητρίου Π. Πασχάλη*, Ἄνδριοι ἱεράρχαι. Ἀνέκδοτον.

καὶ ἐγγρυσον τορευτὸν ποιήριον εὐτέχνως εἰργασμένον, ἐφ' οὗ κεχα-
ραγμένα μετὰ πολλῆς τῆς ἐπιμελείας ἀναγινώσκονται τὰ ἐξῆς:

† ΜΗΘΗΤΗ ΚΥΡΙΕ ΝΑΘΑΝΑΗΛ ΑΡΧΙΕΡΕΩΣ ~ 1796 ~

† Μνήσθητι Κύριε Ναθαναήλ ἀρχιερέως—1796:—(1)

Ἡ Ἀγία Τράπεζα τοῦ ναοῦ εἶνε ὁλόκληρος ἐκ λευκοῦ μαρμάρου
μετὰ κιόνων καὶ θόλου, αἰρομένου εἰς ὕψος πέντε περιπυλῶν μέτρων.
Κάτωθεν δὲ τοῦ διαζώματος τοῦ θόλου σφύζεται ἡ ἐπιγραφή:

17 Μνήσθητι ὁ θεὸς τοῦ δούλου σου Πέτρου Θ1

Ἐπὶ τεσσάρων δ' εὐμεγέθων τῆς ἐκκλησίας ταύτης εἰκόνων, ἐν τοῖς
διαστυλίοις τοῦ δρυφάκτου ἀποκειμένων, βυζαντιακῆς δὲ τεχνοτροπίας
ἐνδιαφερούσης, σημειοῦται τὸ ἔτος 1742, ταχυγραφικῶς δὲ τὸ ὄνομα
τοῦ ἁγιογράφου κ' στα Δρ.

Ἦν δὲ καὶ ὁ ναὸς οὗτος καθωραϊσμένος ἐν χρόνοις προγενεστέροις
δι' ἀξίων λόγου τοιχογραφῶν, τῶν ὁποίων, ἀτιχῶς, οὐδ' ἐλάχιστον
σφύζεται σήμερον ἵχνος. Τὴν τελευταίαν δ' ἐπισκευὴν ἀπομνημονεύει
ἡ ἐξῆς κεφαλαιώδεις γράμμασιν ἐπιγραφή, ἀριστερᾷ τῷ εἰς τὸν ναὸν
εἰσιόντι ἐντοιχισθεῖσα:

Κατὰ Μίρτιον σωτηρίου ἔτους α' ἰά (1901) ἐπερατώ-
θη ἡ πρὸ ἐνὸς ἔτους ἀρξαμένη ἀνακαίνισις τοῦ ἱε-
ροῦ τούτου δόμου, γενομένη δαπάνη τοῦ ταμείου
αὐτοῦ καὶ τῇ φιλοτίμῳ ἐνεργείᾳ καὶ ἐπιμελείᾳ Ζαν-
νῇ Ν. Κονδύλῃ, σχεδιογραφοῦντος Ἰωάννου Ν.
Κουμέλη καὶ ἐφαρμόζοντος Ἰωάννου Κ. Ταλλιέρη.

* *

Ἐν Μεσαρίᾳ σφύζεται καὶ ἄλλη τις ἐκκλησία, σεμνυνομένη μὲν τῷ ὀνό-
ματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου (*Παναγία Φανερωμένη*), κοινῶς δ'

(1) Βλ. καὶ περὶ τοῦ ἀρχιερέως τούτου *Δημητρίου Π. Πασχάλη*, ἐνθ. ἀν.

ἐπικεκλημένη **Παναγία τοῦ Καμπάνη** ἐκ τοῦ δνόματος τοῦ κτήτορος αὐτῆς. Ἀξιοσημείωτον εἶνε τῆς ἐκκλησίας ταύτης τὸ δρύφακτον, ὡραία ξυλογλυφία τοῦ **ΙΗ' αἰῶνος Χίου καλλιτέχνου.**

Ἐν τῷ μεσονάφ εὔρηται ἀνάγλυφος ἐπὶ μαρμαρίνης πλακὸς ὁ δικέφαλος ἀετὸς περικεκλησμένος ἐν θυρεῷ, οὗ ἐκατέρωθεν παρὰ τὴν βάσιν δύο λέοντες ὄρθιοι. Τὸ ὄλον περιβάλλεται ὑπὸ ἀνθεμίων. Ἐν τῷ καταπετάσματι ἀνάκειται εἰκὼν τοῦ Ἀγίου Νικολάου, ἐφ' ἧς χρονολογία **1817.**

Εἰς τὸ ὑπέρθυρον δὲ τοῦ ναοῦ ὑπάρχει ἡ ἐξῆς κεφαλαιώδεις γράμμασιν, ἀμελῶς δ' ἐγγεγλυμμένη ἐπιγραφή:

† Ἀνακενήσθαι ὁ θίος καὶ πάντημος ναὸς τῆς Παναγίας Θεοτόκου Φανερωμένης διὰ σινδρομῆς καὶ ἐξόδου Νικολάου Καμπάνη ἐν ἔτη 1800 αὐγούστου 1.

Ἐν τῇ αὐτῇ κόμῃ σφίζεται ὡσαύτως παρεκκλήσιον **Παναγία Βουργάρα** ἐπικαλούμενον ἐκ τοῦ ἐγείραντος τὸ ναῖδριον ἱερέως Βούργαρη ἐκ τοῦ χωρίου Βραχνοῦ. Ἡ ἐκκλησία αὕτη ἦν ποτε ἐνοριακὴ, δύο δ' ἐν αὐτῇ ἀποκείμεναι εὐμεγέθεις εἰκόνες, ἡ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου καὶ ἡ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Προδρόμου, εἶνε δεξιωτάτου χρωστῆρος καλλιτεχνήματα, τοῦ Ἀνδρίου ζωγράφου Νικολάου Μηντερινοῦ (1). Ἐπ' ἀμφοτέρων ἀναγινώσκεται εὐκρινῶς ἡ ἐπιγραφή τοῦ καλλιτέχνου:

ΧΕΙΡ ΝΙΚΟΛΑΟΥ 1770.

Τὸ ἔμπροσθεν τοῦ ἱεροῦ ἀδύτου μικρὸν δρύφακτον εἶνε περικαλλὲς ἐκ ξύλου καρυᾶς διάγλυφον ἔργον, πλουσίως κατὰ τὸ δεξιὸν αὐτοῦ τριτημόριον κεχρυσωμένον. Δυστηχῶς ἡ ἐν τῷ ναφ ὑγρασία ἀθεράπευτον ἐπιφέρει τὴν καταστροφὴν ἐπὶ τε τοῦ τορευτοῦ καταπετάσματος καὶ ἐπὶ τῶν λαμπρῶν ἀληθῶς εἰκόνων, ἀξίων καλλιτέρα; τύχης. Ἡ ἔπρεπεν αὐταὶ νὰ μεταφερθῶσιν ἄλλαχοῦ ἢ νὰ ἐπισκευασθῇ ἡ πανταχόθεν διαρρέουσα στέγη τοῦ παρεκκλησίου.

Ἐν τῷ ἐν Μεσαρίᾳ ὡσαύτως παρεκκλησίῳ τοῦ Ἀγίου **Χαραλάμους**, ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ αὐτοῦ ὑπερθύρου, κεκοσμημένου διὰ παλαιῶν

(1) Βλ. σ. 26, σημ. 1.

ἀναγλύφων ἐπὶ μαρμάρου ἀνθεμίων βυζαντινῆς προελεύσεως ἀναγινώσκονται κεχαραγμένα :

† ΑΓΙΕ ΓΕΩΡΓΙΕ ΒΟΗ... † *Ἁγιε Γεώργιε βοή...*

Εἰς τὸ ὑπερθύρον δὲ τῆς πρὸς ἀριστερὰ θύρας :

ΩΛΟΥΛΟμΗΧαΗΛΤΟCΚΟΡ....

Ἀμφότεραι αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται, ἠκρωτηριασμέναι, ἐνφθορομήθησαν εἰς τὸ παρεκκλήσιον ληφθεῖσαι ἐκ παλαιότερας χρήσεως.

Ἀνάκειται δ' ἐν τῷ ὑπερθύρῳ τοῦ ἐκκληυσδρίου πλάξ μαρμαρίνη εἰς δύο τετμημένη καὶ τῆς ὁποίας ἐλλείπει τὸ πρὸς τὰ ἄνω ἀριστερὸν μέρος. Ἐπὶ τῆς πλακὸς φέρεται ἀναγεγλυμμένος ἀδεξίως ἐν στρογγύλῳ ἀβαθεῖ ἀνοίγματι λέων ὄρθιος πρὸς δ., οὗ ἄνωθεν εὗρηται ἡ ἐξῆς ἐπιγραφή :

ΟΥΤΟCΟΝ

ΝΑΟCΤΑ . . ΟΥΧΑΡΑΑ

ΜΠΟΥCΕ . . ΤΑΨΑCΜ

Α.ΤΙΟΥ

οὗτος δ ν

ναὸς τ(οῦ) Ἁγίου Χαραλ(ά)

μπους ἐ(ν ἔ)τ(ει) αψας(;)μ

α[ρ]/τίου.

Ἡ πλάξ αὕτη μετεφέρθη ὑπὸ τοῦ γράφοντος τῷ 1901 εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀνδρου, ἔνθα ἀπόκειται ὑπ' αὐξ. ἀριθ. 174 (1).

Ἐπὶ τοῦ ἐν τῇ κόμῃ ταύτῃ πύργου Καίρη τοῦ ἐπιλεγομένου **Κα-
νῆα** σφύζεται ἐντετειχισμένη μαρμαρίνη πλάξ, ἐφ' ἧς παρίσταται ἐν ἀναγλύφῳ οἰκόσημον, λέων ὄρθιος πρὸς ἀ. Ἐκατέρωθεν τοῦ λέοντος ἀναγράφονται αἱ χρονολογίαι **1635, 1732, 1810, 1814**.

Ὑπὸ τὸ οἰκόσημον ἐξῆς ἐπιγραφή :

ΙΚΟC Ο ΠΑΡΟΝ ΙΓΕΡΘΙ

ΕΚ ΔΑΠΑΝΙC ΠΑΡ

Α ΜΙΧΑΗΛ ΚΑΙΡΙ

ΤΟΥ ΠΑΝΑΡΧΙ

(1) Βλ. *Δημητρίου Π. Πασχάλη*, Ἀναγραφή τῶν ἐν τῷ Μουσείῳ Ἀνδρου γλυπτῶν καὶ ἐνεπιγράφων λίθων καὶ λοιπῶν ἐν αὐτῷ ἀποτεθησαυρισμένων ἀρχαίων κειμηλίων. Ἀνέκδοτον.

Ἡ πρώτη χρονολογία τοῦ ἔτους 1635 ἀνάγεται εἰς τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν τὸ πρῶτον ἀνηγέρθη ὁ πύργος, ὅστις κατὰ τὴν ὀχυρωτικὴν τῶν χρόνων ἐκείνων φέρει πολλὰς πρὸς ἄμυναν παρακυπτικὰς κόγχας (*πολεμίστρας, μασγάλια*). Αἱ μεταγενέστεραι χρονολογίαι ἐχαράχθησαν ἐπὶ γενομέναις προσθήκαις καὶ ἐπιδιορθώσεσι τοῦ πύργου, ὁ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ δὲ μνημονευόμενος τίτλος τοῦ *Πανάρχου*, ὃν ἔφερεν ὁ ἀνεγείρας τὸν πύργον Μιχαὴλ Καΐρης, δὲν εἶνε ἢ ἀπλῇ ἐξελλήνισις τοῦ τίτλου τοῦ *Βοεβόδα*, ὅστις πράγματι συνεκέντρουν τότε ἐν τῇ νήσῳ πάσας τὰς ἐξουσίας (1).

Ἐν Μεσαρίᾳ ἐσφύζοντο μετενεχθέντα ὑφ' ἡμῶν τῷ 1901 εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἄνδρου (2) καὶ ἄλλα τινὰ βυζαντινῆς τεχντροπίας γλυπτὰ, λείψανα τοῦ παλαιοῦ αὐτόθι μικροῦ βυζαντινοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγίου Νικολάου, τοῦ, ὡς προεῖρηται, δυστυχῶς κατεδαφισθέντος. Εἶνε δὲ ταῦτα, τὰ μὲν ὑπ' ἀριθ. 161—2 τμήματα παραστάδων ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, φέροντα πλούσιον ἀνάγλυφον διάκοσμον ἐκ συμπλέγματος κλάδων ἀμπέλου ἐλικοειδῶς συνεστραμμένων μετὰ σταφυλῶν. Οἱ κλάδοι τῆς ἀμπέλου εἰκονίζονται ἐκφυόμενοι ἐκ διώτου ἀγγείου ἀναγεγλυμμένου ἐκτύπως παρὰ τὴν βάσιν τῆς παραστάδος. Πτηνὰ περιῖπτανται περὶ τὰς σταφυλάς, ἄλλα δὲ καὶ ἐπικάθηνται ἐπὶ τῶν κλάδων τῆς ἀμπέλου. Ὑψους τὸ μὲν 1,23, τὸ δὲ 0,52. Τὰ ὑπ' ἀριθ. 163—4 εἶνε ὡσαύτως παραστάδες ἐκ λευκοῦ μαρμάρου μετὰ κοσμήματος βυζαντινοῦ, ἀποτελουμένου ἐκ παρεμφεροῦς πλέγματος κλάδων ἀμπέλου διήκοντος καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς παραστάδος. Περὶ τὴν βάσιν ἀγγεῖον ἐπίσης δίωτον, ἐξ οὗ ἐκφύεται ἡ ἀμπελος. Ὑψους ἀμφοτέραι 1,42. Τὸ ὑπ' ἀριθ. 165 εἶνε τμήμα ἐπίμηκες πλακὸς ἐκ λευκοῦ μαρμάρου τῆς αὐτῆς τῶν προηγουμένων τεχντροπίας, κοσμούμενον ὑπὸ ἀναγλύφου παραστάσεως, ἀποτελουμένης ὡσαύτως ἐκ κλάδων ἀμπέλου μετὰ σταφυλῶν καὶ πτηνῶν περιῖπταμένων. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ μαρμάρου ὑπάρχει θυρεός, οὗ ἄνωθεν στέμμα. Τὰ δ' ὑπ' ἀριθ. 166—7 εἶνε κίονες ἐκ μαρμάρου λευκοῦ, ὕψους 2,30, προδήλως ἀνήκοντες καὶ οὗτοι εἰς τὸν αὐτὸν βυζαντινὸν ναόν. Τὸ κάτω ἡμῖς τῶν κίωνων εἶνε

(1) Βλ. *Δημητρίου Π. Πασχάλη*, τὸ Ἀρχοντολόγιον τῆς Ἀνδρου. Ἀνέκδοτον.

(2) Κατεμάχθησαν ὑπ' ἀριθ. 161—167.

τετράγωνον, ποικιλλόμενον καθ' ὅλον τὸ ὕψος ὑπὸ λίαν ἐντέχνως εἰργασμένου κοσμήματος, ἀνωθεν τοῦ ὁποίου τετράγωνον τῆς αὐτῆς τεχνολογίας σύμπλεγμα, οὗ ἐν μέσῳ περιέρχεται πτηνόμορφος παράστασις, οὐχὶ ὁμοία εἰς ἀμφοτέρους τοὺς κίονας. Τὸ ἄνω ἥμισυ τῶν κίωνων τούτων, κυλινδρικὸν τὸ σχῆμα, ἀποτελεῖται κατὰ τὴν προσθίαν ὄψιν ἐκ ραβδώσεων λίαν ἐκτύπων, τεσσάρων δὲ τὸν ἀριθμὸν, διαχωριζομένων ὑπὸ αὐλάκων εἰς ἱκανὸν βάθος ἐγγεγλυμμένων, κατὰ δὲ τὴν ἀρχὴν τῆς τετραγώνου βάσεως ἐνθα προσφύονται αἱ ραβδώσεις, ὑπὸ ἐκτύπου δακτυλίου τοῦ κοσμήματος ἀπολήγοντος εἰς σφαιροειδῆ ἐκφυσιν. Αἱ ραβδώσεις κατ' ἴσας ἀποστάσεις συμπλέκονται διχῶς. Ἀξιοσπουδάστος εἶνε τῷ ὄντι ἡ τεχνολογία τῶν κίωνων τούτων.

*
* *

Ἐν τῇ μαγευτικῇ καὶ καταρδύτῳ κόμῃ τῶν Μαινῆτων ἐγείρεται ἐκκλησία τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, *Παναγία Κούμουλως* κινῶς ἐπωνομαζομένη, ἐκ τινος πάντως Κουμούλου—σύνηθες τὸ ἐπωνύμιον ἐν Ἀνδρῶ—πρώτου πιθανώτατα τοῦ ναοῦ κτήτορος τῇ ἐπίκλησιν λαβοῦσα. Ἐπὶ τῆς Β ὄψεως τοῦ ναοῦ τούτου σφύζεται ἐντετειχισμένη ἐπιγραφὴ ἐπὶ λευκῆς μαρμαρίνης πλακὸς ἔχουσα ὧδε:

Θ ΑΝΑΣΣΑ ΜΗΤΕΡ ΞΘΕΑΝΘΡΩΨΗ
 Κ ΔΑΠΑΝΗ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΚΟΝΔΥΛΗΣ
 ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ ΤΟΝ ΔΕ ΔΟΥΜΗΣΑΣ ΔΟΥΜΟΝ
 ΑΛΛΑ ΦΙΛΗΤΕ ΑΥΤΟΝ ΩΣ ΠΡΟΜΗΘΕΑ ΠΑΝΔΕ
 ΝΙΚΘΗ ΔΕΙΕΡΑ ΧΟΥΝΤΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙ ΚΑΙ ΤΗ Κ
 ΙΕΡΟΜΟΝΕΥΟΝΤΟΣ ΜΑΝΟΥΗΛ ΙΩΑΝΝΟΥ ΑΨΜ

Ἄνασσα μήτηρ τοῦ θεανθρώπου — — —
 — — καὶ δαπάνη Νικόλαος Κονδύλης
 τῆς Κοινότητος τὸν δε δουμήσας δοῦμον
 ἀλλὰ φίλατε αὐτὸν ὡς προμηθεά. Ἄνακε
 νίσθη δὲ ἱεραρχοῦντος Διονυσίου Καίρη καὶ
 ἱερομονεύοντος Μανουὴλ Ἰωάννου ΑΨΜ' (1740)

Εἰς τὸ ὑπέρθυρον δὲ τῆς εἰσόδου τοῦ ναοῦ ἀνάκειται ἐπὶ πλακὸς μαρμαρίνης ἥδε ἡ ἐπιγραφή:

ὅτ' αὖθις θαυματοῦργος Σπυρίδωνος
 ἀνακαινίσθη δαπάνης τε καὶ κόπου
 Διονυσίου ἄνδρος μητροπολίτου
 τὸ γένος αὐτοῦ Νικολάου Μαρμάκη
 ὃν καὶ φύλαξ... ἄφωτον πάσης βλάβης
 χάρδ' ὅν θαυματοῦρε διὰ παντός τοῦ βίου
 σύνεπιστατοῦντός τε Γεωργίου Καμπανάκη
 εἰς μνημόσυνον αὐτῶν καὶ τῶν γονέων
 Ἀ. Π. Ε. : Σεπτεμβρίου κ' : 1815

Οὗτος ὁ ναὸς θαυματούργου Σπυρίδωνος
 ἀνακαινίσθη δαπάνης τε καὶ κόπου
 Διονυσίου ἄνδρου μητροπολίτου
 τὸ γένος αὐτοῦ Νικολάου Μαρμάκη
 ὃν καὶ φύλαξ [ον] ἄφωτον πάσης βλάβης
 Σπυρίδον θαυματοῦργὲ διὰ παντός τοῦ βίου.
 Σύνεπιστατοῦντός τε Γεωργίου Καμπανάκη (1)
 εἰς μνημόσυνον αὐτῶν καὶ τῶν γονέων
 Ἀ. Π. Ε. , Σεπτεμβρίου κ' , 1815.

(1) Ὁ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ μνημονευόμενος *Γεώργιος Καμπανάκης* ἦν ἐκ τῶν εὐπορωτέρων καὶ μᾶλλον μεμορφωμένων ἀρχόντων τῆς *Μεσαρίας*, εἶχε δὲ οὐζυγον ἐκ τῆς οἰκογενείας *Καίτη* (*Κανιά*). Τὸ ὄνομα αὐτοῦ συχνάκις ἀπαντᾷ ὁ ἐρευνῶν τὴν ἱστορίαν τῆς Ἄνδρου τῶν ἐπὶ τουρκοκρατίας τελευταίων χρόνων, διότι ὁ Γεώργιος Καμπανάκης, σχετικῶς ὄχι ἄγευστος γραμμάτων καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ πλείστοι τῶν συγχρόνων του ἀρχόντων μόλις κατάρθουν νὰ ζωγραφίζωσι τὰς συλλαβὰς τοῦ ὀνόματός των, γνώστης δὲ καὶ τῆς ἰτολικῆς, διετέλεσεν ἀντιπρόξενος τῆς Μεγάλης Βρετανίας ἐν Ἄνδρῳ, ὑπὸ τὴν ιδιότητα δ' αὐτοῦ ταύτην, ἧς ἔνεκα καὶ *Κόνσολος* κοινῶς ἐπωνομάζετο, πολλάκις μετέσχευεν ἐναργῶς εἰς γεγονότα ἀξιοσημεῖωτα ἐν τῇ νήσῳ. Οὐδεὶς σήμερον οὔζεται ἐκ τῶν ἀπογόνων του, ὁ δὲ ἀρχαιότατος τῶν χρόνων τῆς Φραγκοκρατίας πύργος του, περιελθὼν ἐπὶ τινα χρόνον καὶ εἰς τὴν κυριότητα τοῦ γράφοντος, φέρει ὑπεράνω τῆς κυρίας εἰσόδου του ἀναγεγλυμμένον ἐπὶ μαρμάρου μικρὸν θυρεόν, ἐκατέρωθεν τοῦ ὁποίου εἰκονίζονται δύο λέοντες ὄρθιοι.

Παρά τὴν πλατεῖαν τῆς πόλεως Ἄνδρου ἐπὶ τῆς κεντρικῆς ὁδοῦ εὔρηται μεγάλη μαρμαρίνη κρήνη, ὀφειλομένη εἰς τὸν κοιζάμπασην Ἄνδρου Δημήτριον Π. Καμπάνην. Ἐπὶ τῆς κρήνης ταύτης εὔρηται κεχαραγμένη κεφαλαιώδεις γράμμασιν ἑμμετρος ὁμοιοκατάληκτος ἐπιγραφή, ἥτις κατὰ κοινὴν μεταγραφὴν ἔχει ὧδε:

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ 1818

Κρήνη τετράμορφος νάματ' ἐκχέω

Πότιμ' ἡδύτατα, ψυχὰς εὐφραίνω.

Σπεύσατε πάντες καὶ ψυχρὸν πίετε ὕδωρ

Ἴδατε καὶ μάθετε τίς ἐστὶν ὁ κτήτωρ

Ἀνήρ τις Δημήτριος πίκλην Καμπάνης

Ἀνήγειρέ με δι' ἰδίας δαπάνης

Ὅστινος γεννήτορα τοῦνομα Πέτρον

Μνημονεύσατε μετὰ θανόντων τέκνων.

Ὑπὲρ δ' αὐτοῦ κτήτορος καὶ κηδεμόνος

Εὖξασθε μακροῦ αἰῶνος.

Ἐν τῷ παρὰ τὴν θέσιν Ἀβυσσος ἐγγὺς τῆς πόλεως Ἄνδρου δυτικῶς ναῶ τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης εὐρίσκετο ἐντετειχισμένη μέχρι πρὸ τινων ἑτῶν λατινικὴ ἐπιγραφή κεφαλαιώδεις γράμμασιν ἐπὶ λευκοῦ μαρμάρου κεχαραγμένη. Μῆκος τοῦ μαρμάρου 0,40, ὕψ. 0,20, πλάχ. 0,13. Ἡ ἐπιγραφή αὕτη κατὰ κοινὴν μεταγραφὴν ἔχει ὧδε :

Te [m] plu[m. hoc.. dive (r). Chaterine. habitu[m]. fuit. a. d Nicolao Camilla

1575.

Ἦτοι:

Τοῦ ναοῦ τοῦδε τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης
κτήτωρ ὑπῆρξεν ὁ Νικόλαος Καμίλλας.

1575 (2).

(1) =divae.

(2) Ἡ ἐπιγραφή ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Ἰ. Κ. Βογιατζίδου ἐν περιοδ. «Βυζαντιδι», τ. Α (1909), σ. 333, ἀλλὰ μετὰ παραναγνώσεων ὑποδειχθεῖσάν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Σπυρ. Βάση. Βλ. «Βυζαντιδα», τ. Β' (1910—1912), σ. 267.

Ἐν Ἀνδριακῷ ἐγγράφῳ τοῦ ἔτους 1532, ἀποκειμένῳ παρὰ τῷ γράφοντι, ἀναφέρεται ὁ *σὲρ βισκόντε Δεκαμίλλας*, ὅστις ἀναμφιβόλως ἀνήκει εἰς τὴν ἰδίαν φραγκικὴν οἰκογένειαν, μέλος τῆς ὁποίας ὁ *Νικόλαος Καμίλλας*, μνημονεύεται ἐν τῇ ὡς ἄνω λατινικῇ ἐπιγραφῇ τοῦ ἔτους 1575 ὡς κτήτωρ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Αἰκατερίνης.

Ἐν ἀρχαίῳ Μηναίῳ, ἀνήκοντι εἰς τὴν ἐν Κουμανῇ ἐκκλησίαν τῆς Ἀγίας Μονῆς (Γενέσιον τῆς Θεοτόκου), οὗτινος ἐλλείπει ὁ τίτλος καὶ τὰ πρῶτα φύλλο, σημειοῦται ἐν τῇ ᾧα τῆς σ. 236: *Τῷ πανιερωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ θεοπροβλήτῳ μητροπολίτῃ ἀγίῳ παροναξίας κυρίῳ καὶ νεοφύτῳ, τῷ σεβασμιωτάτῳ μοι πατρὶ καὶ γέροντι προσκυνητῶς.*

Ἐν παλαιῷ δ' Ὁρολογίῳ, ἐν τῷ ἐν ἀρχῇ παραφύλλῳ τῷ συγκεκολλημένῳ τῷ ξύλῳ τῆς σταχώσεως: *τὸ παρὸν ὑπάρχει τῆς ἐκκλησίας τῶν κουμανιοτῶν.*

Ἐν Ἀποικίαις σφύζεται κομψὸν παρεκκλήσιον, εὐκτήριος οἶκος τοῦ τύργου Μιχαὴλ Καίτη, κατακειμένου ἤδη παρὰ τὸ ἐκκλησύδριον εἰς ἐρείπια. Ἐχει ὁ ναῖσκος οὗτος δρύφακτον μαρμάρινον, κοσμούμενον ὑπὸ ἱκανῶς πλουσίων γλυφῶν, τεχνηέντως εἰργασμένων. Εἰκονίζονται ἰδίως ἐπ' αὐτοῦ ἀνάγλυφοι ὁ δικέφαλος αἰετὸς ἐν τρισὶ διαφόροις στάσεσι, Χερουβείμ μετ' ἄλλων τινῶν παραστάσεων καὶ θυρεὸς μετὰ στέμματος, ἐκατέρωθεν τοῦ ὁποίου ἴστανται δύο ἄγγελοι. Ἀνωθεν τῶν διαστυλίων τοῦ δρυφάκτου, ὑπὲρ τὴν ὥραιαν ἀκριβῶς πύλην, παρίσταται οἰκόσημον ἀποτελούμενον ὑπὸ θυρεοῦ, οὗ ἐνθεν καὶ ἐνθεν δύο λέοντες ὄρθιοι. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ναοῦ ἀναγεγλυμμένος λίαν εὐτέχνως ὁ δικέφαλος αὐτοκρατορικὸς αἰετὸς ξιφήρης. Ἡ πλάκωσις τοῦ ναοῦ ἐκ λευκοῦ μαρμάρου. Ἦν δὲ ὁ ναῖσκος δλόκληρος μετὰ τοῦ ἱεροῦ αὐτοῦ ἁδύτου καθωραϊσμένος διὰ τοιχογραφιῶν, εἰκονιζουσῶν ποικίλας ἐκ τῆς παλαιᾶς καὶ καινῆς Διαθήκης ὑποθέσεις, ὑφ' ἐκάστην τῶν ὁποίων κέρονται ἐπεξηγηματικαὶ ἐπιγραφαί. Ἰκαναὶ τῶν ζωγραφιῶν τούτων διασφύζονται καλῶς καὶ μέχρι τοῦ νῦν.

Ἀνάκειται δὲ ἐν τῷ ἐκκλησυσυδρίῳ εἰκὼν κεντητὴ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου, ὕψους 0,65, πλάτους 0,50, ἐφ' ἧς εἰκονίζονται καὶ ἄλλαι τινὲς παραστάσεις, εἰλημμένοι ἐκ τοῦ βίου καὶ τῶν μαρτυριῶν τοῦ ἁγίου. Ἐπὶ τῆς εἰκόνης ἀναγινώσκονται γραφιδευταὶ ἐπιγραφαὶ αἱ ἑξῆς :

ΜΝΗΣΘΗΤΙ Ο ΘΕΟΣ ΥΔΩΛΩΝ
ΣΥΜΒΙΒΑΣ ΤΕΚΝΩΝ
ΓΟΝΑΤΩΝ ΚΑΔΕΛΦΩΝ ΑΩΚ

ΜΝΗΣΘΗΤΙ Ο ΘΕΟΣ ΤΩΝ ΔΩΛΩΝ ΟΣ
ΓΑΣΤΡΑ ΣΥΜΒΙΒΑΣ ΤΕΚΝΩΝ ΓΟΝΑΙ
ΩΝ ΚΑΙ ΔΕΛΦΩΝ ΕΝ ΕΤΗ 1820

Μνήσθητι ὁ θεὸς τῶν δούλων

σου Μηχαήλ, συμβίας, τέκνων
γοναίων καὶ ἀδελφῶν. Αωκ (=1820).
Μνήσθητι ὁ Θεὸς τῶν δούλων σου
Γάσπαρη, συμβίας, τέκνων, γοναί-
ων καὶ ἀδελφῶν. Ἐν ἔτει 1820.

Ἐν τῇ τοῦ ἰδίου χωρίου ἐκκλησίᾳ *Κατασχετῇ* (Κοίμησις τῆς Θεο-
τόκου), ἣτις ἀνῆκεν ἄλλοτε ὡς μετόχιον εἰς τὴν Μονὴν τοῦ Ἀγίου Νι-
κολαίου εἰς τὰ Σόρα, σφύζεται περιλαμβανόμενον εἰς τὸ τέμπλον τμῆμα
ἀρχαίου δρυφάκτου, ληφθέντος ἐκ τῆς εἰς Ἀπατούρια ἐκκλησίας *Πα-
ναγίας Χρυσοπηγῆς*, ἣτις διηρεῖτο εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ μὲν ἦτο ὁρ-
θόδοξον, τὸ δὲ φραγκικόν. Ἀνῆκε δ' ἡ ἐκκλησία αὕτη ὡς εὐκτήριος
οἶκος εἰς τὴν οἰκογένειαν *Δελλαγραμμάτικα*, ἣτις ἔφερε τὸ παρωνύ-
μιον *Μπουζαλη*, τὴν τελευταίαν παραμείνας ἐν Ἀνδρῶν εἰς τὸν
Ρωμαιοκαθολικισμόν μέχρι σχεδὸν τελευτῶντος τοῦ ἸΗ' αἰῶνος. Μέλος
τῆς οἰκογενείας ταύτης κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ ΙΖ' αἰῶνος
εἶχε λάβει σύζυγον ὁρθόδοξον, ἐμμείνας καὶ μετὰ τὸν γάμον εἰς τὸ
πάτριον θρήσκειμα. Χάριν δὲ ταύτης τὸ ἥμισυ τῆς ἐκκλησίας *Παναγίας
Χρυσοπηγῆς* δισεκενάσθη κατὰ τὸ ἀνατολικὸν ὁρθόδοξον δόγμα, χω-
ρισθὲν διὰ τοιχείου. Εἶνε δὲ τὸ τέμπλον τοῦτο περικαλλὲς ξυλούργημα
ἐκ καρυᾶς, ὀλόχρυσον, κοσμούμενον δὲ ὑπὸ γλυφῶν τὰ μάλιστα εὐτέχνως
εἰργασμένων. Ἐπὶ τῆς θύρας δὲ τοῦ δρυφάκτου, ἀνάγλυφοι ἐπὶ τοῦ
ξύλου, σφύζονται αἱ ἐξῆς ἐπιγραφαί :

ΔΕΙΣΙΤΣ ΔΧΗΣΤΣ ΘΕΣ ΝΙΚΟΛΑΥ	ΔΕΙΣΙΤΣ ΔΠΣΤΣ ΘΕΣ ΧΦΡΣ
ΚΕΤΟΝΤΕΚΝΟΦΡΑ ΖΕΣΚΣ ΓΑΛΗΡΙ	ΕΣΚΣ ΚΤΟΝΤΕΚΝΟΝ ΝΙΚΟΛΑΥ
ΜΙΧΕΛΤΣ ΝΤΟΜΙΝΙΚΟΛΑΝΤΟ	ΜΙΧΗΛΙΑΝΤΟ ΝΙΤΑΣΠΑΡΙ
ΝΙ ΖΟΓΖΙΕΘΘΙ 1709	ΕΣΘΘΙ 1709 Μ Γ Ρ

Ἐν Ἀνδρῶν, Ἰουνίου μεσοῦντος 1925

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Π. ΠΑΣΧΑΛΗΣ